

Obłąk, Jan

Wykaz polskich druków na Warmii za lata 1800-1939

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 50-61

1957

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WYKAZ POLSKICH DRUKÓW NA WARMII ZA LATA 1800—1939

Dotychczas nikt nie pokusił się o zestawienie druków w języku polskim, jakie ukazały się na Warmii pod zaborem pruskim w wieku XIX i pierwszej połowie XX. *Bibliografia Polska* Estreichera wymienia ich zaledwie kilka. Niejednokrotnie zajmowano się prasą polską na Warmii, w różnych artykułach próbowano przedstawić jej rozwój i określić jej rolę w życiu naszych rodaków warmińskich. Natomiast sprawa polskich książek na Warmii, nie licząc fragmentarycznych wzmianek, jest dotąd nie ruszona i nie opracowana.

Przyczyną tego jest pokutujący od dawna brak zainteresowania się życiem polskim na Warmii. Wnet po rozbiorach więź Warmii z resztą ziem polskich szybko się rozluźniła, Polacy warmińscy żyli w odosobnieniu, a społeczeństwo polskie dość łatwo uznało Warmię za straconą dla polskości i ludność polską w tym rejonie za wymierającą. Wynikiem tego było pozostawienie elementu polskiego na Warmii jego własnemu losowi i zupełne zapoznanie jego życia kulturalnego i społecznego. Dlatego biblioteki polskie, ze szkodą dla polskiej kultury nie dającą się już powetować, nie rejestrowały polskich druków na Warmii i nie gromadziły polskich wydawnictw warmińskich.

Pod tym względem niewiele zmieniło się przy końcu w. XIX, kiedy Polacy na Warmii dali już znać o sobie i nawet wprowadzili swojego posła do parlamentu niemieckiego. W dalszym ciągu nie zwracano uwagi na polskie wydawnictwa na Warmii. Biblioteki polskie jak Jagiellońska, Kórnicka i Ossolineum, utrzymujące żywe kontakty z Warmińskim Archiwum Biskupim i Kapitulnym, zapatrywały się na Warmii w niemieckie wydawnictwa, nie sprowadzały jednak polskich druków z tego terenu. Stąd książki warmińskie w języku polskim są reprezentowane w polskich zbiorach bibliotecznych zaledwie przez kilka pozycji. To samo odnosi się i do polskiej prasy warmińskiej, która znajduje się po bibliotekach w znikomej ilości egzemplarzy.

Ten brak zainteresowania się Warmią, a w szczególności dziejami warmińskiej ludności polskiej, niestety, utrzymuje się i dzisiaj i ze wszystkich części Ziem Odzyskanych najmniej uwagi poświęca się tej ziemi tak bogatej w przeszłość i pamiątki polskości. W rozprawach naukowych szermuje się często nazwami Warmia i Mazury, Mazury i Warmia, ale z reguły omawia się problemy dotyczące Mazur, które mylnie identyfikuje się z warmińskimi. To sprowadzanie Warmii i Mazur do wspólnego mianownika prowadzi do zniekształcenia prawdy historycznej, odrębnie bowiem kształtowały się na tych ziemiach zwłaszcza drogi rozwoju życia polskiego

nie tylko w dziedzinie wyznaniowej, ale także społecznej i kulturalnej, a nawet politycznej.

Gromadzenie polskich druków na Warmii i sporządzenie ich wyczerpującego wykazu natrafia obecnie na ogromne trudności. Nakład warmińskich druków w języku polskim był niski, obliczony wyłącznie na użytek wewnętrzny nielicznej ludności polskiej na Warmii ograniczał się do kilkuset egzemplarzy, a rzadko tylko do kilku tysięcy. Nakład po wyczerpaniu się przeważnie nie był ponawiany, skutkiem czego kilka pokoleń musiało korzystać z tego samego egzemplarza, dopóki się nie zużył całkowicie i nie uległ zniszczeniu. Ponadto nieobliczalne straty spowodowały rządy hitlerowskie, które z furją niszczyły wszystko co polskie, nie cofając się nawet przed rewizją domów zamieszkałych przez Polaków, w poszukiwaniu za polskimi pamiątkami i wydawnictwami. Nieraz sami Polacy z obawy przed szykanami palili polskie książki lub ukrywali je zakopując w ziemi, gdzie przeważnie zetlały i spróchniały. Wówczas to szereg druków polskich z Warmii zaginął całkowicie albo ocalał w pojedynczych, często nadwątłonych egzemplarzach. Również i działania militarne ostatniej wojny zaprzepaściły niejednego zabytek polskiego piśmiennictwa na Warmii. Z tych powodów jest rzeczą niezmiernie utrudnioną gromadzenie polskich druków, jakie ukazały się na Warmii. Ale najwyższy czas, aby uratować te książki i druki polskie, które jeszcze istnieją, aby je skatalogować i podsumować osiągnięcia piśmiennictwa polskiego na Warmii pod zaborem pruskim.

Autorowi udało się zebrać większą ilość polskich druków z Warmii, które zdeponował w Bibliotece Seminarium Duchownego w Olsztynie. Do opracowania wykazu zostały wykorzystane także zbiory prywatne, zawierające niejedną cenną pozycję. Wszystkim, którzy ułatwili pracę zestawienia dorobku piśmiennictwa polskiego na Warmii, a udostępnili swoje zbiory, autor składa serdeczne podziękowanie. Jednak z boleścią trzeba zaznaczyć, że, mimo zachodów i starań, wielu polskich druków warmińskich nie można było odnaleźć, może nie istnieją już wcale.

Wykaz poniższy obejmuje zwarte druki polskie, które od początku wieku XIX do wybuchu drugiej wojny światowej zostały wydane na Warmii oraz druki, które zostały opublikowane poza Warmią, ale na jej wewnętrzne zapotrzebowanie. Przede wszystkim zostały wykazane te druki, jakie autor zgromadził lub odszukał w bibliotekach publicznych i zbiorach prywatnych. Oprócz tych, zamieszczone zostały w wykazie i te druki, których nie udało się odnaleźć i opisać z autopsji, ale których główny element opisu bibliograficznego tj. tytuł znany nam jest z przekazów źródłowych. Dla odróżnienia zostały one oznaczone gwiazdka.

Natomiast wykaz nie zawiera druków, których nawet właściwego brzmienia tytułu podać nie jesteśmy w stanie. A jest ich liczba niemała. Na podstawie informacji źródłowych wiemy, że zostały wydane na Warmii następujące publikacje w języku polskim:¹⁾

¹⁾ Ermländische Zeitung und Druckerei 1875—8 (Archiwum Diecezji Warmińskiej w Olsztynie w skrócie ADWO); Pastoral und Circular-Schreiben (ADWO); Regesten der Diözesan-Gesetzgebung 1816 bis 1840 (ADWO);

1. Historia Świętej Lipki, druk. w Reszlu,
2. Świtalski Marcin: Gramatyka języka polskiego,
3. Listy pasterskie bpa Józefa v. Hohenzollerna z r. 1818, 1819, 1822, 1823, 1826, 1827, 1828, bpa Józefa Geritza z r. 1844, 1845, 1854, 1858, 1859, bpa Filipa Krementza z r. 1883, bpa Andrzeja Thiela z r. 1895, 1896, 1897, bpa Augustyna Bludaua z r. 1911, 1919, 1927,
4. Śpiewniki narodowe i kościelne, drukowane przez Gazetę Olsztyńską i w oficynie Harycha,
5. Przygotowanie do pierwszej komunii św. z r. 1823,
6. Tajemnice różańcowe, druk. w Braniewie,
7. Statuty bractwa św. Anny, druk. przez Harycha w Olsztynie i statuty bractwa kapłanów. druk. przez *Allensteiner Volksblatt*,
8. Nabożeństwo do Drogi Krzyżowej, druk. w Braniewie,
9. Różne modlitewniki.

Jakie znaczenie posiadają polskie druki warmińskie? Na ogół niewiele znajdzie się wśród nich dzieł o charakterze badawczym i naukowym. Warmia bowiem nie miała rodzimej inteligencji polskiej i już 21 września 1888 *Gazeta Olsztyńska* stwierdziła: „Panów polskich tu żadnych nie mamy”. Kształcący się młodzieńcy z polskich rodzin Niemczyli się w czasie studiów lub, jeśli nawet zdołali zachować swą świadomość narodową, przesiąknięci kulturą niemiecką trzymali się z dala od polskiego ruchu umysłowego i politycznego. Nieliczne tylko jednostki zdobyły się na hart ducha i odporność na wpływy germanizacyjne i pozostały wierne sprawie narodowej. Nie znajdując jednak na miejscu odpowiednich dla siebie warunków rozwoju, przenosiły się na inne tereny polskie, gdzie położyły wielkie zasługi dla kultury polskiej. Dość wspomnieć takich Warmiaków jak: Antoni Blank (1785—1844) z Olsztyna, malarz portrecista i profesor Uniwersytetu Warszawskiego, Ignacy Pietraszewski (1797—1869) z Biskupca, słynny orientalista, Emilian Sieniawski (ur. 1843) z Ornety, autor wartościowych rozpraw z zakresu historii i geografii, Antoni Sznarbach (1856—1924) z Sząbruka, utalentowany malarz i Feliks Nowowiejski (1877—1946) z Barczewa, głośny kompozytor. W okresie swojej twórczości przebywali poza ziemią rodzinną i poza nią wydawali swoje cenne dzieła. Dlatego polska literatura na Warmii mało liczy rozpraw naukowych, niemniej jednak wiele materiału znajdzie w niej badacz dziejów szkolnictwa, zagadnień językoznawczych, geograficznych i historycznych, stosunku władz niemieckich tak cywilnych jak i kościelnych do ludności polskiej, powiązań kulturalnych warmińsko - mazurskich, roli ośrodka olsztyńskiego i innych.

Warmińskie druki polskie, po większej części o treści dewocyjno-religijnej, były przeznaczone dla ludu prostego, który wiernie trwał przy swej mowie ojczystej. *To przywiązanie ludności do języka polskiego sprawiło, że kościelne czynniki niemieckie, nawet*

Warmiak, Szkice Warmińskie, Poznań, 1888; ks. Mańkowski A. Piśmiennictwo polskie na Warmii (Strażnica Zachodnia, styczeń — marzec 1923), *Gazeta Olsztyńska*, 1886 — 1939. Poza tym, wzmianki o polskich drukach na Warmii znajdują się w wielu innych źródłach i artykułach.

w okresie „Kulturkampfu”, hakaty i hitleryzmu, aby nie utracić swoich wpływów, zmuszone były posługiwać się mową polską i ogłaszać swoje orędzia drukiem polskim. Z tego względu polskie druki z Warmii posiadają znaczenie dokumentarne, jako niezbite świadectwa polskości ziemi warmińskiej. Szczególnej mocy dowodowej nabierają one obecnie wobec niemieckiego rewizjonizmu, szerzącego kłamliwe poglądy „o rdzennie niemieckiej Warmii”. Przeciwno wrogiej propagandzie niemieckiej, bodaj najsilniejszym argumentem polskości Warmii jest polska książka drukowana na tym terenie, dla zamieszkałej tam od wieków ludności polskiej.

Druki warmińskie w języku polskim, zestawione w wykazie, zostały podzielone na 10 grup:

1. Prasa polska wychodząca na Warmii,
2. Rozprawy o Warmii i Mazurach,
3. Utwory literackie,
4. Podręczniki szkolne,
5. Listy pasterskie,
6. Dziełka apologetyczno-ascetyczne,
7. Modlitewniki i modlitwy,
9. Statuty brackie i karty przyjęć,
10. Kalendarze.

W każdej grupie zachowano porządek chronologiczny, od którego odstąpiono jedynie przy wykazie różnych wydań tego samego dzieła, lub różnych dzieł tego samego autora. W tytułach dzieł zachowano oryginalną pisownię w jakiej zostały wydrukowane. Wymiary druków podano w symbolach bibliograficznych, z wyjątkiem czasopism i listów pasterskich, które ze względu na ich oryginalny format oznaczono centymetrami. Przy rzadkich drukach załączono notatkę, gdzie i w jakich bibliotekach się znajdują.

1. PRASA POLSKA WYCHODZĄCA NA WARMII

1. Gazeta Olsztyńska. Olsztyn. (Nakł. i druk. Seweryn Pieniężny) cm. 48,5 x 31,5 s. 4.

Była wydawana od 1 kwietnia 1886 do 31 sierpnia 1939. założycielem jej był Jan Liszewski nauczyciel, po którym wydawnictwo przejęła rodzina Pieniężnych. Pierwotnie ukazywała się raz w tygodniu, potem prawdopodobnie od r. 1891 dwa razy na tydzień, od r. 1901 trzy razy na tydzień, a od r. 1921 codziennie, z wyjątkiem niedziel i świąt. Z początku jej format wynosił cm 40x28.

2. Gość Niedzielny. Tygodniowy Dodatek do *Gazety Olsztyńskiej*.
Był drukowany od r. 1887.

3. Gospodarz. Organ „Kółek Rolniczych w Prusach Wschodnich”. Dodatek bezpłatny do *Gazety Olsztyńskiej*. Cm 31, x 28,3, s. 4.

Był wydawany przeważnie co tydzień od r. 1921.

4. Przyjaciel Dziełek. Dodatek tygodniowy do *Gazety Olsztyńskiej*. Cm 22 x 15,5, s. 4.

Był wydawany od r. 1922.

5. Nowiny Warmińskie. Olsztyn. (Nakł. i druk. Eugeniusz Buchholz) cm 44 x 3, s. 4.

Numer okazowy był drukowany u J. Buszczyńskiego w Toruniu, dnia 27 września 1890. Były wydawane dwa razy w tygodniu od 3 października 1890 do 28 czerwca 1891. Na pierwszej stronie pod nagłówkiem był zamieszczony widok Olsztyna oraz wizerunki kościołów w Gietrzwałdzie i Świętej Lipce.

6. Warmiak. Pismo dla duchowieństwa i ludu katolickiego. Olsztyn. (Nakł. Spółka wydawnicza, druk. *Allesteiner Volksblatt* cm 43 x 29,5 s. 4.
Numer okazowy ukazał się 22 grudnia 1893. Od r. 1894 był wydawany raz na tydzień a od 1 kwietnia 1904 dwa razy tygodniowo. Ostatni numer był wydany 31 marca 1905.
7. Mazurski Przyjaciel Ludu. Organ „Zjednoczenia Mazurskiego”. Olsztyn. (Nakł. „Zjednoczenie Mazurskie” w Szczytnie, druk. Joanna Pieniężna w Olsztynie) cm 42,8 x 28,6, s. 4.
Był drukowany literami gotyckimi i wydawany w Olsztynie od 18 lutego 1923 do 5 maja 1926. W pierwszym roku miał wymiary 31,3×22 cm.
8. Gospodarz. Dodatek bezpłatny do *Mazurskiego Przyjaciela Ludu*. Cm 31,5 x 23, s. 4.
W Olsztynie był drukowany od r. 1923, najpierw co dwa tygodnie, potem co tydzień.
9. Mazur. Pismo z obrazkami poświęcone Mazurom wyznania ewangelickiego. Olsztyn. (Nakł. i druk. J. Pieniężna) cm 42,5 x 29,5, s. 4.
Był drukowany literami gotyckimi i wydawany w Olsztynie od 12 maja 1928, dwa razy w tygodniu.
10. Gospodarz. Dodatek bezpłatny do *Mazura*. Cm 31 x 28,5 s. 4.
Drukowany czcionkami gotyckimi ukazywał się co dwa tygodnie od r. 1928.
11. Twierdza Ewangelicka. Dodatek religijny do *Mazura*. Cm 32 x 23,5, s. 4.
Była wydawana co tydzień od r. 1928 i drukowana literami gotyckimi.
12. Życie Młodzieży. Dwutygodnik Młodzieży Polskiej w Niemczech, organ „Związku Towarzystw Młodzieży w Prusach Wschodnich”; Olsztyn. (Druk. i nakł. J. Pieniężna) cm 32 x 24, s. 8.
Był wydawany od r. 1924.
13. Głos Ewangelijny. Olsztyn. Wyd. Reinhold Barcz ze Szczytna, (druk. Seweryn Pieniężny w Olsztynie). Cm 31,5 x 23,5, s. nlb. 8.
Był wydawany drukiem gotyckim, raz na miesiąc, w latach 1925—1939. Dwie ostatnie strony były drukowane w języku niemieckim.
14. Gość Niedzielny. Ilustrowany Tygodnik Katolicki. Olsztyn. (Druk. i nakł. S. Pieniężny). Cm 31,3 x 23,3, s. 12.
Prawdopodobnie był wydawany od r. 1931 zamiast dawnego dodatku do *Gazety Olsztyńskiej*.

11. ROZPRAWY O WARMII I MAZURACH

1. Sieniawski [Emilian]: Biskupstwo Warmińskie, jego założenie i rozwój na ziemi pruskiej, z uwzględnieniem dziejów, ludności i stosunków jeograficznych ziem dawniej krzyżackich. Tom I i II. Poznań 1878. Księgarnia Jana Konstantego Zupańskiego, druk. J[ózef] I[gnacy] Kraszewski (Dr W. Łębiński). 8° s. 279, nlb. 5, 119, nlb. 1.
2. Petycja ojców rodzin i osób z Prus Wschodnich, pociągniętych do podatków szkolnych, o zniesienie rozporządzenia naczelnego prezesa z dnia 24 lipca 1873, tyczącego szkół ludowych w tejże prowincji, a o spowodowanie zaprowadzenia innego. (Poznań [1885]. Wyd. J. I. Kraszewski. 4° s. nlb. 2.

- Obok tekstu polskiego został wydrukowany także tekst niemieckiej petycji. Posiada Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie.
3. [Buchholz Eugeniusz] Warmiak (pseud.): Szkice Warmińskie. Poznań 1888. Odbitka z *Dziennika Poznańskiego*. 16° s. 13, nlb. 3.
 4. [Buchholz E.]: Książd dr Szreiber F[eliks], szkic biograficzny oraz przyczynek do dziejów ludu polskiego na Warmii. Olsztyn 1890. Nakł. E. Buchholz, druk: *Katolik w Bytomiu*. 8° s. 12.
 5. Ustawy wyborcze dla Prus Zachodnich i Warmii. Gdańsk 1898. Druk. B[ernard] Milski.*²
- KS. WALENTY BARCZEWSKI
6. Geografia polskiej Warmii. Olsztyn 1918. Nakł. autor, druk J. Pieniężna. 16° s. 128.
Znajduje się w Bibliotece Seminarium Duchownego w Olsztynie, w skrócie BSDO.
 7. Kiermasy na Warmii. Wyd. 3 znacznie rozszerzone. Olsztyn 1919—22. Druk. *Gazeta Olsztyńska*, 16° s. 119, nlb. 1.
Posiada Biblioteka Narodowa w Warszawie. Wyd. 1 i 2 nie ukazało się w formie książkowej. Felietony drukowane na łamach *Pielgrzymą* w r. 1883 i *Kuriera Poznańskiego* w r. 1886/7 zostały zaliczone jako 1 i 2 wyd.
 8. Kiermasy na Warmii. Wyd. 4. znacznie rozszerzone. Olsztyn 1923. Druk. *Gazeta Olsztyńska*. 16° s. 139, nlb. 1.
 9. Nowe kościoły katolickie na Mazurach. Wyd. 2. Olsztyn 1926. Druk. *Gazeta Olsztyńska*. 8° s. 132, nlb. 4.
Za wyd. 1 zostały uznane artykuły zamieszczone w *Nowinach Warmińskich* 1890/1.
 10. Wierzbński Maciej: Ziemia Warmińska. Poznań 1919. Nakł. Warmiński Komitet Plebiscytowy, druk. „Praca”. 16° s. 16.
 11. Ustawa Związku Polaków w Prusach Wschodnich. (Olsztyn 1921). Druk. *Gazeta Olsztyńska*. 16° s. 8.
Posiada Woj. Arch. Państw. w Olsztynie.
 12. Sukertowa Emilia: Polskość Mazowska Pruskiego, Olsztyn b.r. Druk. J. Pieniężna. 16° s. 8.
Ta i następna broszurka jest drukowana literami gotyckimi. Obie broszurki posiada Biblioteka Stacji Naukowej P.T.H. w Olsztynie. Według nadruku miały być one wydane w Olsztynie, właściwie jednak były tłoczone w Warszawie nakładem redakcji *Gazety Mazurskiej*, a pod firmą J. Pieniężnej rozpowszechniane wśród Mazurów w Prusach Wschodnich. To samo odnosi się i do kalendarzy mazurskich z lat 1924—39 w rozdziale X.
 13. Sukertowa E.: Legendy Mazurskie. Olsztyn 1923. Druk. J. Pieniężna. 16° s. 15, nlb. 1.
 14. Memoriał dotyczący spraw kościelnych polskiej mniejszości narodowej w Niemczech. Olsztyn 1929. Nakł. „Związek Polaków w Niemczech”, druk. *Gazeta Olsztyńska*. 16° s. 157, nlb. 1.
 15. Sowa P[awel]: Warmia Mazury. Rodzimej poezji, zwyczajom i obyczajom oraz kulturze i historii poświęcone. Poznań 1927. Nakł. autor., druk. Drukarnia Przemysłowa w Poznaniu. 8° s. 31, nlb. 1.

Posiada Biblioteka Stacji Naukowej P.T.H., Instytut Mazurski w Olsztynie.

*²) Podajemy na podstawie jedynie dostępnej odbitki fotograficznej karty tytułowej, znajdującej się w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

16. Sowa P.: Winczara Rajek w gwarze warmińskiej. Wąbrzeźno 1932. Nakł. autor. 16° s. 30.
Posiada p. Alojzy Sliwa w Olsztynie.
17. Steffen Augustyn: Nasi Poeci. Kraków 1935. Nakł. autor, druk. „Powściągliwość i Praca” w Krakowie. 16° s. 38, nlb. 4.
18. Steffen A.: Biblioteka Warmijska, dział B: Etnografia Nr 1: Rymy dziecięce, zagadki i przysłowia rymowane z Warmii. Kraków 1937. Nakł. „Klub Młodzieży Polskiej z Zagranicy” w Krakowie. 16° s. 98, nlb. 2.
Oba te utwory posiada Biblioteka Stacji Naukowej P.T.H. Instytut Mazurski w Olsztynie.

III. UTWORY LITERACKIE

1. Brodziński Kazimierz: Wiesław czyli córka oplakana. Sielanka to jest powieść wiejska.* Olsztyn i Olsztynek b.r. Druk. Harych.³
Druk literami gotyckimi.
2. Jasiński Jakub: Pokuta dwóch zabójców to iest List Zboynickiego i x. Aleksjusza: Pieśń o Ewie Turkowey.* Olsztyn i Olsztynek b.r. Wyd. G[ustaw] Gizewiusz, druk. Harych.
Druk literami gotyckimi.
3. Liszewski Jan: Swaty Warmińskie. Sztuka teatralna w trzech aktach.* Gniezno 1882. Nakł. autor, druk. J. B. Lange.⁴
4. Liszewski Jan: Swaty Warmińskie. Sztuczka teatralna. Gniezno 1886. Druk. J. B. L[ange]. Wyd. 2. 16° s. 27, nlb. 1. .
Utwór ten należy do unikatów. Egzemplarz wyd. 2 ze zniszczonymi pierwszymi kartkami posiada p. Alojzy Sliwa z Olsztyna.

HENRYK SIENKIEWICZ

5. Krzyżacy. Powieść historyczna z 9 ilustracjami. Olsztyn 1930. Nakł. *Mazur*, druk *Gazeta Olsztyńska*. 8° s. V, 547, nlb. 2.
To jak i następne dzieła Sienkiewicza były drukowane literami gotyckimi.
6. W pustyni i w puszczy. Olsztyn 1933. Nakł. *Mazur*, druk S. Pieniężny. 8° s. 252.
7. Bartek zwycięzca. Olsztyn 1933. Nakł. *Mazur*, druk. *Gazeta Olsztyńska*. 8° s. 60, nlb. 6.
8. Zbiór toastów z okazji chrzcin i wesela oraz różnych mów nadających się do wygłaszania podczas niektórych uroczystości rodzinnych. Olsztyn, b.r. Nakł. *Mazur*, druk. S. Pieniężny. 8° s. 56.
Druk gotycki.

IV. PODRĘCZNIKI SZKOLNE

DO NAUKI JĘZYKA POLSKIEGO

1. Xiążka uczebna dla szkół biskupstwa warmińskiego. Za najwyższym zwierzchnością krajowej y biskupiey pozwoleniem. Gdańsk 1822. Nakł. i druk. Wedel. 16° ss. 410, nlb. 4.
Posiada BSDO.

³ O tym i następnych utworach pod nr. 2 dowiadujemy się również tylko z odbitki fotograficznej karty tytułowej, jaka znajduje się w Muzeum Mazurskim w Olsztynie.

⁴ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie rk. IV. 538, fol. 30.

2. Grunenberg Mateusz: Początki czytania dla szkół elementarnych.* Druk. C. L. Rautenberg.⁵
3. Grunenberg M.: Początki czytania dla szkół elementarnych.* Wyd. 2. poprawione. Druk. C. L. Rautenberg.⁶
4. Polnisch - deutsches Elementarbuch für katholische Volksschulen.* Kwidzyna. Druk. Kanter.⁷
5. Przyjaciół Dzieci Polski. Książka do czytania z niemieckiego na polskie przetłumaczona według nakładu dziesiątego Przyjaciół Dzieci przez A. E. Preussa i J. A. Vettra wydana dla szkół początkowych katolickich przez niektórych katolickich kapłanów na użytek szkół katolickich wypracowana. Za pozwoleniem J.W.M.X. Biskupa diecezji chełmińskiej. Królewiec 1845. Nakł. J. H. Bona 16° s. X, 318, nlb. 2.
6. [Buchholz Eugeniusz] Ornecki (pseud.): Der echte Pole. Sammlung der notwendigsten Wörter, Regeln, Gespräche, Redensarten, um in kürzester Zeit die polnische Umgangssprache gründlich zu erlernen. Mit vollständiger, ganz neuer Angabe der Aussprache.* s. 80.⁸
7. Dzieje legendarne Polski. Opowiadania historyczne dla dzieci. Olsztyn 1935 Nakł. i druk. *Gazeta Olsztyńska*. 8° s. 48, nlb. 2.
Znany egzemplarz jest własnością p. Marii Kęsbock w Skajbotach koło Olsztyna.
8. [Jankowski Franciszek] Zapolski Szczęsny (pseud.): A-B-C działy polskiej w Niemczech. Olsztyn 1939. Wyd. na 10-lecie szkolnictwa polskiego w Rzeszy przez „Związek Polaków w Niemczech”. Druk. *Gazeta Olsztyńska*. 8° s. 48, nlb. 2.
Posiada Biblioteka Stacji Naukowej P.T.H. (Instytut Mazurski) w Olsztynie.

DO NAUKI RELIGII

9. Rzymsko-katolicki katechizm dla dzieci wtorego ordynku. Do zażywania szkół królewskich kraioch w Zachodnich Prusach y Warmii. Kwidzyna b.r. Druk. Jan Jakub Kanter. 16° fol. 38,36.
Posiada BSDO. Tekst na jednej stronie w języku niemieckim, na drugiej w języku polskim.
10. Achterfeld J[an] H[enryk]: Katechizm nauki chrześcijańsko-katolickiej dla szkół elementarnych biskupstwa warmińskiego. Na język polski przełożony przez x. J[ana] Wermter. Za wysokim pozwoleniem rządowym i biskupiem. Królewiec [1828]. Druk. Hartung. 16° s. IV, 188.
Posiada Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu.
11. Ontrup Gotard: Katechizm wiary i obyczajów chrześcijańsko-katolickich. W języku niemieckim ułożony a teraz dla diecezji warmińskiej na język polski przetłumaczony. Za pozwoleniem

⁵ Na podstawie: Verzeichniss der Verlags-Werke, welche vom Jahre 1831 bis 1838 unternommen und ausgeführt sind vom Büchermagazin für Preussen Insterburg, Rastenburg und Lyck, Braunsberg 1838.

⁶ Na podstawie: Verlags-Verzeichniss der katholischen Schriften, welche unter Approbation der hochwürdigsten Herren Bischöfe bei B. L. Rautenberg in Mohrunen bis zum Jahr 1860 erschienen und stets zu haben sind. B. m.r.

⁷ Na podstawie: Verlags-Verzeichniss der königl. westpreuss. Kanter'schen Hofbuchdruckerei zu Marienwerder. (Marienwerder 1864).

⁸ Na podstawie: Kalendarz polsko - warmiński na rok przestępny 1892. Olsztyn. ,

zwierzchności duchowney. Morąg 1844. Nakł. i druk. C. L. Rautenberg. 16° s. 218, nlb. 2.

Posiada BSDO. Tłum. Mateusz Grunenberg..

12. Grunenberg M.: *Historya Biblijna...** Olsztyn... 1851. Druk: A: Harych.⁹
13. Deharbe J[an]: *Katechizm katolicki z zarysem historii religii dla szkół ludowych..* Za zezwoleniem wielebnego autora wedle najnowszego wydania, potwierdzonego przez wszystkich najprzewielebniejszych ks. arcybiskupów i biskupów królestwa bawarskiego, na język polski przełożony. Braniewo 1862. Nakł. J. R. Huje s. VIII, 1550, nlb. 2.

V. LISTY PASTERSKIE ¹⁰

BPA JÓZEFA V. HOHENZOLLERNA

1. [O dobrym wychowaniu dzieci i posyłaniu ich na naukę do szkoły]. Inc.: „Józef z miłosierdzia Boskiego y z łaski Stolicy Ś. Apostolskiej xiąże biskup warmiński z xiążąt Hohenzollern e. c. Duchowieństwu y wszystkim wiernym dyecezyi naszej w Panu Naszym zbawienie y błogosławieństwo”. B. m. (1820). Cm. 19,4 x 16,9, s. 16.
2. Nauka y rozporządzenie na posty w roku 1821. B. m. Cm. 19,1 x 16,8, s. 12.
3. Nauka i urządzenie na post roku 1824. B. m. Cm. 18,8 x 17, s. 8.
4. [Zachęta do zachowania postu i przepis postne.] Inc: „Józef z miłosierdzia Boskiego i łaski Stolicy świętej Apostolskiej xiąże biskup warmiński, xiąże Hohenzollern. Duchowieństwu i wszystkim wiernym naszego biskupstwa warmińskiego zbawienie i błogosławieństwo w Panu Naszym”. B. m. (1827). Cm. 18,9 x 16,9, s. 10.
5. [Potrzeba pokuty i przepisy postne.] Inc: „Jozef z miłosierdzia Boskiego i z łaski św. Stolicy Apostolskiej xiąże biskup warmiński, xiąże Hohenzollern. Duchowieństwu i wszystkim wiernym diecezyi naszej warmińskiej zbawienie i błogosławieństwo w Panu Naszym”. B. m. (1829). Cm. 19,9 x 17,7, s. 8.
6. [O pokucie i przepisach postnych.] Inc: „Jozef z miłosierdzia Boskiego i z łaski świętej Stolicy Apostolskiej xiąże biskup warmiński, xiąże Hohenzollern. Duchowieństwu i wszystkim wiernym dyecezyi naszej warmińskiej zbawienie i błogosławieństwo w Panu Naszym”. B. m. (1830). Cm. 19 x 17, s. 7, nlb. 1.
7. [O czystości duszy i przepisach postnych.] Inc: „Jozef z miłosierdzia Boskiego i łaski świętej Stolicy Apostolskiej xiąże biskup warmiński, xiąże Hohenzollern. Duchowieństwu i wszystkim wiernym dyecezyi naszej warmińskiej zbawienie i błogosławieństwo w Panu naszym.” B. m. (1831). Cm 34,5 x 20,1, s. 3, nlb. 1.

⁹Na podstawie Die Decanal-Berichte über den Religions-Unterricht in den Schulen des Decanats Wartenburg 1839—53 (ADWO); Korespondencja Harycha z 1867 (ADWO).

¹⁰ Wszystkie listy pasterskie wymienione posiada BSDO.

8. [O męce Chrystusowej i uczynkach pokutnych.] Inc: „Joseph z miłosierdzia Boskiego i Stolicy świętej Apostolskiej łaski xiąże biskup warmiński, xiąże z Hohenzollern. Duchowieństwu i wszystkim wiernym biskupstwa naszego warmińskiego zdrowie i błogosławieństwo w Panu naszym.” B. m. (1832). Cm 20,1 x 17,7, s. 4.
9. [O oczyszczeniu serca i o poście.] Inc: „Jozef z miłosierdzia Boskiego i łaski świętej Stolicy Apostolskiej xiąże biskup warmiński, xiąże z Hohenzollern. Duchowieństwu i wszystkim wiernym biskupstwa naszego warmińskiego zbawienie i błogosławieństwo w Panu naszym.” B. m. (1833). Cm 20,6 x 19, s. 4.
10. [O pokucie i poście.] Inc: „Jozef z miłosierdzia Boskiego i z łaski Stolicy S. Apostolskiej xiąże biskup warmiński z xiążąt Hohenzollern e. c. Duchowieństwu i wszystkim wiernym dyecezyi naszej w Panu naszym zbawienie i błogosławieństwo”. B. m. (1834). Cm 19,5 x 17,1, s. 4.
11. [Uczestnictwo w królestwie Chrystusowym i przepisy postne.] Inc.: „Josef z miłosierdzia Boskiego i łaski Stolicy S. Apostolskiej xiąże biskup warmiński z xiążąt Hohenzollern e. c. Duchowieństwu i wszystkim wiernym dyecezyi naszej w Panu naszym zbawienie i błogosławieństwo”. B. m. (1835). Cm 20,9 x 17,3, s. nlb. 4.
12. [O ewangelii, doskonałości i poście.] Inc: „Jozef z miłosierdzia Boskiego i łaski Stolicy S. Apostolskiej xiąże biskup warmiński z xiążąt Hohenzollern. Duchowieństwu i wszystkim wiernym biskupstwa naszego warmińskiego zbawienie i błogosławieństwo w Panu naszym”. B. m. (1836). Cm. 34,3 x 19,9, s. 4¹¹

BPA ANDRZEJA STANISŁAWA HATTENA¹¹

13. [Orędzie do wiernych z okazji objęcia rządów.] Inc: „Jędrzey Stanisław de Hatten z Bożey i świętej Stolicy Apostolskiej łaski biskup warmiński, św. teologii doktor i orderu orła czerwonego kawaler. Wielebnemu duchowieństwu niemniej wiernym Chrystusowym biskupstwa naszego, nasze pozdrowienie i błogosławieństwo w Panu”. B. m. (1838). Cm 36,7 x 21,9, s. 4.
14. [Znaczenie postu i pokuty i przepisy postne.] Inc: „Andrzej Stanisław z domu Hatten, z Bożey i S. Stolicy Apostolskiej łaski biskup warmiński, ś. teologii doktor i orderu orła czerwonego kawaler. Kochanym zgromadzeniom biskupstwa naszego warmińskiego pozdrowienie i błogosławieństwo pasterskie w Chrystusie Jezusie Panu naszym”. B. m. (1839). Cm 35,2 x 20, s. 6.
15. [Zachęta do pokuty i przepisy postne.] Inc: „Jędrzey Stanisław Hatten z Bożey i świętej Stolicy Apostolskiej łaski biskup warmiński, św. teologii doktor i orderu orła czerwonego

¹¹ Listy bpa Hattena tłumaczył na język polski ks. Józef Jagielski prob. w Marynowach. Acta des fürstbischöflichen General-Officialats von Ermland, von Fastengeböt betr. nr 1 (ADWO).

kawaler. Duchowieństwu niemniej wiernym wszystkim biskupstwa naszego warmińskiego zbawienie i błogosławieństwo w Panu". B. m. (1841). Cm. 20 x 17,8 s. 8.

BPA JÓZEFA AMBROŻEGO GERITZA¹²⁾

16. [O sakramencie pokuty i poście.] Inc: „Jozef Ambroży z miłosierdzia Bożego i łaski ś. Stolicy Apostolskiej biskup warmiński. Duchowieństwu i wszystkim wiernym biskupstwa naszego zbawienie i błogosławieństwo w Panu naszym". B. m. (1843). Cm 22,7 x 20,5, s. 9, nlb. 1.
15. [O zbawieniu duszy i przepisy postne.] Inc: „Jozef Ambroży z miłosierdzia Bożego i łaski świętej Stolicy Apostolskiej biskup warmiński. Duchowieństwu i wszystkim wiernym biskupstwa naszego warmińskiego zbawienie i błogosławieństwo w Panu naszym". B. m. (1846). Cm. 36,3 x 21,3, s. 6.
18. [W sprawie odpustu jubileuszowego.] Inc: „Jozef Ambroży przez miłosierdzie Boże i łaskę świętej Stolicy Apostolskiej biskup warmiński. Duchowieństwu i wszystkim wiernym biskupstwa naszego warmińskiego zbawienie i błogosławieństwo w Panu naszym". B. m. (1847). Cm 21,8 x 18, s. 14.
19. [O jedności kościoła i wytrwaniu we wierze.] Inc: „Jozef Ambroży przez miłosierdzie Boże i łaskę świętej Stolicy Apostolskiej biskup warmiński. Wszystkim wiernym biskupstwa naszego zbawienie i błogosławieństwo w Panu naszym". (Braniewo, 1849. Druk. C. A. Heyne). Cm 22,2 x 18,8 s. 12.
20. [Orędzie do wiernych powiatu szczycieńskiego.] Inc: „Jozef Ambroży przez miłosierdzie Boże i łaskę świętej Stolicy Apostolskiej biskup warmiński. Rozmieszkałym w powiecie szczycieńskim społwiernym zbawienie i błogosławieństwo w Panu naszym Jezusie Chrystusie!" (Braniewo 1850. Druk C. A. Heyne). Cm. 22 x 19,1, s. 4.
21. [O wierze chrześcijańskiej.] Inc: „Jozef Ambroży przez miłosierdzie Boskie i łaskę świętej Stolicy Apostolskiej biskup warmiński. Duchowieństwu i wszystkim wiernym dyecezyi warmińskiej pozdrowienie i błogosławieństwo w Panu naszym Jezusie Chrystusie!" (Braniewo 1851. Druk C. A. Heyne). Cm. 23 x 19, s. 8.
22. [W sprawie odpustu jubileuszowego.] Inc: „Jozef Ambroży z Bożej i świętej Stolicy Apostolskiej łaski biskup warmiński. Duchowieństwu i wszystkim wiernym dyecezyi warmińskiej pozdrowienie i błogosławieństwo w Panu naszym Jezusie Chrystusie!" (Braniewo 1851. Druk C. A. Heyne). Cm. 21,5 x 18,7, s. 6, nlb. 2.
23. [O dobrym wychowaniu dzieci i przepisy postne.] Inc: „Jozef Ambroży przez miłosierdzie Boskie i świętej Stolicy Apostolskiej łaskę biskup warmiński. Duchowieństwu i wszystkim wiernym dyecezyi warmińskiej pozdrowienie i błogosławień-

¹²⁾ Listy bpa Geritza z lat 1843—54 tłumaczył na język polski ks. Antoni Paschke prob. w Starym Targu, później docent Liceum Hosianum. Fastengeböt nr 1.

- stwo w Panu naszym Jezusie Chrystusie!" (Braniewo 1852. Druk. C. A. Heyne). Cm. 21,9, x 18,5, s. 7, nlb. 1.
24. [Warunki odpustu jubileuszowego.] Inc: „Józef Ambroży przez miłosierdzie Boskie i świętey Stolicy Apostolskiej łaskę biskup warmiński, doktor teologii, orderu orła czerwonego II klasy kawaler. Duchowieństwu i wszystkim wiernym dyecezyi warmińskiej pozdrowienie i błogosławieństwo w Panu naszym Jezusie Chrystusie". (Braniewo 1852. Druk. C. A. Heyne). Cm. 22,9 x 19, s. 8.
 25. [Poszanowanie dni świętych i przepisy postne.] Inc: „Jozef Ambroży przez miłosierdzie Boże i łaskę świętey Stolicy Apostolskiej biskup warmiński. Duchowieństwu i wszystkim wiernym dyecezyi warmińskiej pozdrowienie i błogosławieństwo w Panu naszym Jezusie Chrystusie!" (Braniewo 1853. Druk C. A. Heyne). Cm. 21,9 x 18,1, s. 7, nlb. 1.
 26. [Zachowanie 3 przykazania Boskiego i przepisy postu.] Inc: „Józef Ambroży z łaski Boskiej i św. Stolicy Apostolskiej biskup warmiński, św. teologii doktor, orła czerwonego II kl. z gwiazdą kawaler. Wszystkim dyecezanom naszym pozdrowienie i błogosławieństwo od Boga Ojca i Jezusa Chrystusa Pana naszego!" (Braniewo 1855. Druk C. A. Heyne). Cm. 22 x 18,8, s. 8.
 27. [Ogłoszenie dogmatu Niepokalanego Poczęcia N.M.P.] Inc: „Józef Ambroży z miłosierdzia Boskiego i z łaski św. Stolicy Apostolskiej biskup warmiński, św. teologii doktor, orła czerwonego II kl. z gwiazdą kawaler. Duchowieństwu i wszystkim wiernym biskupstwa warmińskiego pozdrowienie i błogosławieństwo!" (Braniewo 1855. Druk. C. A. Heyne). Cm 22,2 x 19, s. 5, nlb. 1.
 28. [Troska rodziców o zbawienie dzieci i przepisy postu.] Inc: „Józef Ambroży z miłosierdzia Boskiego i z łaski św. Stolicy Apostolskiej biskup warmiński. Duchowieństwu i wszystkim wiernym biskupstwa warmińskiego pozdrowienie i błogosławieństwo w Jezusie Chrystusie Panu naszym!" (Braniewo 1856. Druk C. A. Heyne). Cm. 22,1 x 19, s. 8.
 29. [Warunki dostąpienia odpustu zupełnego.] Inc: „Józef Ambroży z miłosierdzia Boskiego i z łaski św. Stolicy Apostolskiej biskup warmiński. Duchowieństwu i wszystkim wiernym biskupstwa warmińskiego pozdrowienie i błogosławieństwo w Jezusie Chrystusie Panu naszym!" (Braniewo 1857. Druk. C. A. Heyne). Cm 22 x 17,5, s. 8.
 30. [O pielgrzymowaniu do nieba i przepisach postnych.] Inc: Józef Ambroży z miłosierdzia Boskiego i z łaski św. Stolicy Apostolskiej biskup warmiński. Duchowieństwu i wszystkim wiernym dyecezyi warmińskiej pozdrowienie i błogosławieństwo w Panu naszym Jezusie Chrystusie!" (Braniewo 1858. Druk. C. A. Heyne). Cm. 22,5 x 18,2 s. 8.

(Dokończenie w następnym numerze)